

האבות עסקו בתורה

השתלשלות המסורת מאדה"ר עד אברהם במשנת הנצי"ב

דב סנדמן

"משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע..." (אבות א א), ומפרש רבנו יונה: "בין תורה שבכתב בין תורה שבעל פה, שהתורה בפירושה ניתנה, שאם לא כן אי אפשר למדע בה". אם אכן ניתנה התורה בפירושה ומשה עצמו עסק בתורה שבע"פ ולימדה לבני דורו, צריך שיהיו לכך רמזים בתורה שבכתב עצמה, דהרי אין דבר דלא רמיזא באורייתא; ויש מקום לחפש בתורה סימנים לתחילת השתלשלות תורה שבע"פ בעם ישראל. הנצי"ב בפירושו לתורה "העמק דבר", מוצא לא רק רמזים כאלה, אלא רואה (כפשוטו של מקרא) סדר למידה של תושבע"פ במילים ובפסוקים בודדים ובאורך של פרשיות שלמות, וכדברי בנו של המחבר: "הבאור הזה מכניס את התורה המסורה, תורה שבעל פה, אל התורה שבכתב עצמה, לא רק לאותיותיה ופסוקיה כי אם לאישיה ולמאורעותיה". (מבוא להעמק דבר מאת הרב מאיר ברלין). הדברים באים לידי ביטוי בפירושו הן בפרשיות שלאחר מתן תורה והן בפרשיות שלפניו; נתמקד כאן בתקופה שמאדם הראשון ועד ליעקב, ביחידי הסגולה שחל עליהם העניין האלוקי, וכיצד מספרים הכתובים על עיסוקם בתורה.

על הפסוק "ויקח ה' אלוקים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בראשית ב טו) אומר הנצי"ב בהרחב דבר שם: "לא היה לאדם עבודת הגן לסקל ולעזק, וגם לא היו לו כלים לזה, וע"כ יש בזה עבודה רוחנית שבזה נשמר הגן על הצד היותר טוב". הנצי"ב מסתמך על דברי הספרי בפרשת עקב שעבודת האדם בגן עדן היתה עבודה רוחנית: "לעבדה - זו תלמוד, ולשמרה - אלו מצוות". על תוכן עיסוקו הרוחני של אדה"ר לומד הנצי"ב מפסוק אחר: "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל". הוא מדייק ממילת "ויצו" שמדובר בתושבע"פ, כי לדעת הנצי"ב לשון "ציווי" בכל מקום בתורה מתייחס לתורה שבע"פ. הקב"ה לימד לאדה"ר בדרך התושבע"פ את שבע המצוות

"הנה כאן ה', מלבד מאמר המדובר בפירוש מכל עץ הגן וגו' שהוא תושב"כ, לימדו הקב"ה לאדם שבע מצוות המרומז בדברים אלו כדאיתא בפרק ד' מיתות, ועוד כוונות נסתרות, וזה היה תושבע"פ אשר בזה עסק אדם לעבדה ולשמרה שלא יהיה קלקול בגו, ומשום כך כתיב ויצו".

עשרה דורות מאדם ועד נח, ועל ביצוע בניית התיבה שוב נאמר בלשון ציווי: "ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלוקים כן עשה" (ו כב). הנצי"ב כדרכו מפרש שמדובר על קבלה בע"פ: "לבד הדיבור המפורש שהוא כמו תושב"כ, עוד היה בזה קבלות וביאורים על המאמר שהוא כתושבע"פ". גם על הציווי להכנס לתיבה, שאף בו נאמר: "ויעש נח ככל אשר צוהו ה'" (ז ג), מסביר הנצי"ב: "דברי קבלה הבא למעשה".

עשרה דורות מנח ועד אברהם, ומימי אברהם מתחילה תקופה חדשה בעולם: "תנא דבי אליהו, ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה וכו'... שני אלפים תורה מאימתי... מ-ואת הנפש אשר עשו בחרן" (ע"ז ט); ומפרש רש"י על הברייתא: "ומתרגימנן דשעבידו לאורייתא". קודם שלימד אברהם תורה לאחרים צריך היה הוא עצמו ללמוד תורה; הנצי"ב מדייק מהרבה פסוקים שאברהם אבינו אכן היה שר התורה, שקדן ולמדן בתושב"כ ובתושבע"פ. כשהקב"ה מנגע את פרעה וביתו בנגעים גדולים מספר הכתוב שהמכה באה "על דבר שרי אשת אברם" (יב יז), והנצי"ב לומד מאזכור שמו של אברם בנס זה:

"אומר לך כלל, תבין אותו בכל פרשיות הבאות בספר הישר של אברהם יצחק ויעקב, שבא ללמדנו כוח שלשה עמודי ההשגחה הפרטית: תורה, עבודה וגמ"ח... כל אחד מהם הצטיין בעמוד אחד - אברהם בתורה, שהוא הראשון שהחל להיות עמל בשקידתה... ואיתא ברבא שהי' בכל לילה יושב והוגה ומעיין עד שהיו כליותיו נובעות תורה..."

על רקע זה מסביר הנצי"ב ששרי ניצלה בדרך ניסית "בשביל שהיתה אשת אברם" וזכות תורתו עמדה לה להצילה.

כבר בצעדיו הראשונים של אברם בארץ ישראל מדייק הנצי"ב שאברם חיפש מקום המסוגל ביותר לתורה. "ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה" (יב ט), מפרש רש"י: "...וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והיא לצד ירושלים", ומבואר בהעמק דבר ש"חזר וראה שנגבה הוא יותר מסוגל לעבודת קרבנות ומכל שכן לתורה שהי' אברהם אבינו עמוס בשקידה". גם כשחוזר אברהם מירידתו למצרים מספרת התורה: "ויעל אברם ממצרים... הנגבה" (יג א), ושוב מנמק הנצי"ב: "והא שפירש הכתוב שהלך לדרומה של ארץ ישראל, ללמדנו שנכסף לשוב להמקום הזה ביחוד שמוצלח לתורה".

כשאברהם יוצא להציל את לוט, הנשק העיקרי שלו הוא התורה. "וישמע אברם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו..." (יד יד); רש"י מביא את התרגום למילה "וירק" - "וזריז", מה שמזכיר את דבריו של הנצי"ב בריש פרשת צו: "באשר הוא תורה שבעל פה שקשה לקנותה ככלי זהב ונוח לאבדה ככלי זכוכית על כן נדרש לזרוז לחזור ולשמור" (ויקרא ו ב); ואולי בעקבות גישה זו הלך מאן דאמר בגמרא: "וירק - שהוריקן בתורה" (נדרים לב). ומפרש רש"י (בגמ' שם) שאברם "לימדם תורה, כאדם שמריק מכלי זה לתוך כלי זה, כך הוא לימדן תורה". מסביר הנצי"ב על פסוק זה: "דזכות התורה היא חרב של ישראל ובזה הזכות הגן ה' ולחם בשביל אברם. על כן כל שהמלחמה כבדה יש להעמיק יותר בהלכה ולשנן את החרב. וכך עשה אברם הוריק את חניכיו בהלכה עמוקה עד שהי' קשה להם להבין והוריקו פניהם".

בפירוש העמק דבר לפרשת המילה מדייק הנצי"ב מן הפסוק המסיים: "ויכל לדבר אתו ויעל אלוקים מעל אברהם" (יז כב) - במקום "לדבר אליו" - שבין הקב"ה לאברהם התנהל מעין דו שיח מעין לימוד יחד של הלכות מילה; בעוד ש"לדבר אל" משמעו שהשומע פסיבי ורק מקבל את פעולת המדבר, הרי "לדבר עם" מציין משא ומתן בין שנים כאשר גם השומע מגיב ונעשה מדבר. אברהם לא שמע הרצאה בעלמא אלא השתתף בסדר הלימוד כדרכה של תושב"ע: "לא הי' אברהם יכול להגיע למעשה המילה עד אחר שאמר הקב"ה הפרשה כמו שהיא, ועוד שמע מפיו ית' כללי דרשות שמהם תצא תורה הלכה למעשה, ובזה שייך לשון לדבר איתו... ולא מיירי בדיבור שבכתב... אלא בדיבור אתו גם תורה שבעל פה". ומוכרחים לומר שה' הוסיף לאברהם ביאור נוסף על

הדברים המפורשים בתורה, שהרי כמה הלכות חשובות לקיום מצות מילה אינן נכללות בדברי ה', כגון שמלים דוקא ביום ולא בלילה, שהרי התורה מעידה "וימל את בשר ערלתם בעצם היום הזה כאשר דבר אתו אלוקים", לכן מפרש הנצי"ב (יז כג) ש"כאשר דבר אתו אלוקים" בא לרבות את ההלכות מתושב"ע שה' לימד לאברהם, ואשר בעקבותיהם ידע אברהם למול את בני ביתו "בעצם היום הזה" ולא בלילה. וכך גם במילת בנו יצחק: "וימל את יצחק בנו בן שמונת ימים כאשר צוה אתו אלוקים" (כא ד), מדייק הנצי"ב: "כאשר צוה - בע"פ הלכות מילה כדאיתא בברכות דף ה, והמצוה - זו משנה. כן הי' לאברהם אבינו כמה הלכות כמו דוקא ביום ולא בתחלת ליל שמיני".

אם בפרשת המילה ה' מלמד את אברהם הלכות בדרך של תושב"ע, בעקידה לומד אברהם הלכות מעצמו: "ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלוקים ויבן שם אברהם את המזבח ויערך את העצים ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים" (כב ט), ומבאר הנצי"ב:

"כל זה הסיפור בא ללמדנו כי אברהם אבינו הבין מדברי ה' שיתנהג בזה כדין קרבן קבוע שעל המזבח בבהמ"ק. שהרי אברהם אבינו למד כל התורה כולה כדתנן שלהי קידושין וידע ההבדל בין קרבן ציבור במקדש בין קרבן במה, וכל דיני תמיד מצות עריכת העצים אינו אלא בתמיד שעיקרו על מזבח בבהמ"ק. והבין א"א מדאמר לו ה' על אחד ההרים וגו' - אי לקרבן יחיד מה לי זה המקום או מקום אחר? אלא הוא ההר שמיוחד לבנות עליו בית הבחירה. משום הכי עשה בזה דין תמידין".

בסוף הפרשה: "עקב אשר שמעת בקולי" (כב יח), לומד הנצי"ב שכל מקום שנאמר "שמיעה בקול" הכוונה היא ל"הבנה ודיוק בדבריו" - "עקב אשר הבין בקול ה' ולמד מדבריו שרצונו לעשות קרבן קבוע כדין במת ציבור... זכו בניו שיהא חוט של חן נמשך עליהם, כחוק העוסק בתורה כדאיתא בע"ז דף ג - כל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד...". כשה' מזהיר את יצחק לא לרדת מצריימה באה שוב לידי ביטוי זכותו של אברהם: "גור בארץ הזאת... אהי' עמך ואברכך כי לזרעך אתן את כל הארצות האל... והרביתי את זרעך... והתברכו בזרעך כל גויי הארץ... עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמתי מצותי

חוקותי ותורתִי" (כו ג-ה). הברכה נקבעה בזכות עיסוקו בתורה:
"אשר שמע אברהם בקולי - כבר ביארנו כמה פעמים דמשמעות
בקולי... שדקדק בהדברים. וישמר משמרתִי - היינו עסק
התורה שנקראת משמרת... ופי' וישמר משמרתִי, ששנה הרבה
והעלה הלכות בעיונו. ומפרש הכתוב איזה הלכות - מצותי
- היינו מצות התורה כמשמעו. חוקותִי - היינו המדות
שהתורה נדרשת בהן... ותורתִי - המה תושב"כ ותושב"ע"פ...
הכלל: שלמד סדר המצות שבכתב ובע"פ והגה בכללי התורה".

אברהם למד תורה מפי ה' ולימדה ליצחק; אך הוא אינו מסתפק
במלמד אחד לבנו, ("כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה
לעולם", ע"ז יט). בתרגום יונתן על הפסוק: "וישב אברהם אל נעריו"
(כב יט, לאחר העקידה) נאמר: "ודברו מלאכי מרומא ית יצחק
ואובלוהי לבי מדרשא דשם רבא והוה תמן תלת שנין". משער הנצי"ב
בפירושו לפסוק זה: "קרוב לומר כי באשר סיים ה': עקב אשר שמעת
בקולי, התבונן כי כך רצון ה' לעסוק בדברי תורה. ואע"ג שאברהם
למד עימו (עם יצחק) מ"מ לענין ההתבוננות בדברי תורה טוב שיהיה
משני מקומות". על כן שולח אברהם את בנו מהמזבח ישר לישיבתם של
שם ועבר. שוב מתגלה כשרונו של אברהם לדייק בדברי ה' המפורשים
ולהוציא מהם הלכות והנהגות נוספות כדרכה של תושב"ע.

המדרש בסוף פרשת ויגש (צה ג) שואל:

"בכל מקום שהי' יעקב יושב, הי' עוסק בתורה כשם שהיו
אבותיו, ועד עכשיו לא ניתנה תורה? וכתוב באברהם וישמר
משמרתִי, ומהיכן למד אברהם את התורה?"

ומביא שני תירוצים:

"רבן שמעון אומר נעשו שתי כליותיו כשתי כדים של מים
והיו נובעות תורה; ומנין שכן הוא? שנאמר: אף לילות
ישראל כליותִי. רבי לוי אמר מעצמו למד תורה;
שנאמר: מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב".

על הפסוק מתהילים "אף לילות ישראל כליותִי" מפרש שם רש"י:
"ורבותינו פירשוהו על אברהם אבינו שלמד תורה מאליו עד שלא ניתנה

תורה". אבל אם כוונת רבן שמעון בהביאו פסוק זה היא אכן לומר שאברהם למד תורה מעצמו - במה שונים דבריו מדברי רבי לוי ולמה הביא מסדר המדרש את שתי הדעות? ונ"ל שלפי דעת רבן שמעון אברהם למד תורה מנח ומשם, וכפי שהוזכר לעיל שנח עסק גם בתורה שבע"פ. דרך הלימוד של תושבע"פ היא בעיקר ע"י לימוד בחברותא, ואם כן אפשר אולי לומר לדעת רבן שמעון שאברהם לא למד ממש מעצמו אלא שלמד עם רבותיו ומתוך המשא ומתן עמהם בדברי תורה שבעל פה פיתח אברהם כשרון לחדש חידושי תורה כך שחידושיו נבעו כביכול מכליותיו. גישה זו מתיישבת עם שיטת פירושו של הנצי"ב, שה' לימד תורה לאדה"ר ולעוד יחידי סגולה בכל דור בדורות הבאים אחריו, וגם לאברהם, עד שהוא עצמו העלה בלימודיו הלכות חדשות: "הי' בכל לילה יושב והוגה ומעיין עד שהיו כליותיו נובעות תורה". וכוונת דברי רבן שמעון "נעשו כליותיו כשתי כדים של מים והיו נובעות תורה" - כמו שכד נובע מים רק אם קודם מלאוהו כך אברהם נבע חידושי תורה מתוך פלפול עם רבותיו שהקנו לו יסודות ונשאו ונתנו עמו בדרכה של תושבע"פ. (מעניין שהנצי"ב בצטטו את המדרש מביא רק את התירוץ של רבן שמעון ולא מתייחס לדעת רבי לוי). בביאורו למדרש המביא ראיה שאברהם למד תורה מהפסוק "וישמר משמרתיו", אומר הנצי"ב (הרחב דבר, כו ה):

"למדנו דחז"ל פירשו לפי הפשט "וישמר משמרתיו" עסק הגיון התורה. ומשנה מפורשת היא שלהי מס' קדושין - מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה עד שלא ניתנה, שנאמר וישמר משמרתיו. ואין פירוש שעשה, שקיים כל התורה דאי אפשר לומר כן, חדא, שהרי במשנה זו לא מיירי אלא בעסק התורה ולא בקיום מצוות (במשנה שם: רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה). ותו, אי איתא במיירי בקיום כל התורה מה זה העלה רב אשי ביומא שם שאמר: קיים אברהם אבינו את כל התורה וכו', הרי משנה מפורשת היא. אלא יבואר דחז"ל הבינו בפ' "וישמר משמרתיו" - תלמוד תורה ועסק הגיונה בעיון עד שהעלה בעומק שקידתו ועיונו כל התורה כולה. וזה משמעות הא דתנן "מצינו שעשה אברהם אבינו וכו'",

וכמו שביארנו בס' ויקרא יח ... ועוד הרבה מקומות
במקרא משנה וגמרא - דמשמעות עשיי' היא שממציאים ע"פ
עיונו והיינו תלמוד תורה".

אברהם אבינו אם כך עסק בצד העיוני של התורה, בהגיון הדברים,
כדרכה של תורה שבע"פ. והמיוחד בדרך פירושו זה של הנצי"ב, (ולא
סקרנו כאן אלא חלק מדבריו בספר בראשית בלי לגעת כמעט בפירושו
לחומשים האחרים), שענין העיסוק בתורה של האבות נמסר לדורות בתוך
דברי התורה עצמה כפשוטו של מקרא.